

Leyla ASLANOVA

Ü.Hacıbəyli adına BMA-nın doktorantı
Elmi rəhbər: sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,
professor Gülzar Mahmudova
Ünvan: Bakı, Nəsimi rayonu, Şəmsi Bədəlbəyli 98
E-mail: leyluwka5@mail.ru

ELNARƏ DADAŞOVANIN “MÜƏLLİMİN XATİRƏSİNƏ” FORTEPIANO MƏCMUƏSİNİN ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə: *Təqdim olunan tədqiqat işi E.Dadaşovanın "Müəllimin xatirəsinə" fortepiano silsiləsinin üslub xüsusiyyətlərinin tədqiqinə həsr edilmişdir. Bu silsilə bəstəkarın şəxsi etirafı olaraq fortepiano əsərləri arasında xüsusi yer tutur. Bu səbəbdən tədqiqatın əsasını silsilənin hər miniatürünün məcazi məzmununun açıqlanması təşkil edir. Məqalədə müəllif əsərin musiqi dilinin bütün xüsusiyyətlərini, struktur təşkilini araşdırır. Hər miniatürün musiqi inkişafı ilə məcazi məzmunu arasındakı əlaqəyə xüsusi diqqət yetirilir.*

Açar sözlər: *Elnarə Dadaşova, fortepiano, silsilə, məcazi məzmun, forma, musiqi dili, leyntintonasiya*

Bəstəkar Elnarə Dadaşova Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin tanınmış nümayəndələrindən biridir. Bəstəkarlıq fakültəsini 1975-ci ildə Q.Qarayevin sinfində bitirmiş, Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının üzvü (1977), əməkdar incəsənət xadimi (2007), dosent (2007), sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru (2010), professor (2011) Elnarə Dadaşovanın fəaliyyət dairəsi kifayət qədər əhatəlidir. O, alim-tədqiqatçı qismində bir sıra elmi tədqiqat işlərinin müəllifidir. Azərbaycan şifahi xalq musiqi ənənələri problemləri və xalq rəqs musiqisinin özünəməxsus xüsusiyyətləri, Azərbaycan musiqisində yönəlmə və modulyasiya problemləri bəstəkarın maraq dairəsinin mahiyyətini təşkil edir [1; 2; 15]. E.Dadaşovanın elmi dissertasiyası da məhz bu problematikanın (“Azərbaycan xalq rəqslərində melodik yönəlmələr və modulyasiyalar”, 2008) araşdırılmasına həsr edilib. Onun 40 ildən artıq sürən pedaqoji fəaliyyəti də çox əhəmiyyətlidir. E.Dadaşova 1978-ci ildən etibarən Bakı Musiqi Akademiyasının “Musiqinin nəzəriyyəsi” kafedrasında tələbələrinə polifoniya, harmoniya kimi mürəkkəb fənləri tədris edir [3]. İllər uzunu o, buraxılış işləri, magistr dissertasiyaları, eləcə də sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru dərəcəsinə namizədlərin elmi işlərinə rəhbərlik edir. Paralel olaraq müxtəlif fənlər üzrə bakalavr və magistr səviyyələrinə uyğun tədris və meto-

diki vəsaitlərin, proqramların hazırlanması işində də aktiv iştirak edir. Elnarə Dadaşovanın ictimai musiqi maarifçiliyi sahəsində fəaliyyəti də diqqətəlayiqdir. Televiziya və radionun daimi qonaqlarından olaraq, dövrü mətbuatda mütəmadi çıxışları ilə musiqi mədəniyyəti və incəsənətinin aktual problemlərini qaldırmaq-la Azərbaycan mədəniyyətinə xidmət edir [11; 13]. Elnarə Dadaşovanın Azərbaycan musiqisinin xarici ölkələrdə təbliğat işində rolunu da xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bəstəkarın əsərləri ABŞ, İtaliya, Almaniya və digər ölkələrdə səslənir, onlardan bəziləri dünyaca məşhur xarici musiqi kollektivlərinin daimi repertuarına daxildir. Fransız kvarteti “*Gaudi*” 2005-ci ildən etibarən E.Dadaşovanın ən çox ifa edilən əsəri – II simli kvartetini öz repertuarına salmış, bəstəkarın digər əsəri – 2 fleyta və fortepiano üçün “Səda” triosu “*Doppler*” adlı kollektivin daim ifa etdiyi əsərlərdən birinə çevrilmişdir. XXI əsrin başlanğıcı, 2000-ci ildə Amerika bioqrafiya institutunun Elnarə Dadaşovaya “İlin qadını” fəxri adının verməsi də əlamətdar hadisələrdən biridir [24].

Qara Qarayevin istedadı tələbələri sırasında öz yerini tutmuş Elnarə Dadaşovanın bəstəkarlıq fəaliyyəti müxtəlif musiqi janrlarını əhatə edir. [22; 24; 25]. Onun yaradıcılıq maraqları genişdir. Burada iri səhnə əsərləri ilə yanaşı kiçik formalara, vokal və instrumental əsərlərə də rast gəlmək olar [23; 4, c.30-31]. Bəstəkarın yaradıcılığına həsr edilmiş elmi tədqiqat işləri [4; 5; 9; 10; 12; 14] və eləcə də publisistik [6; 8; 11] yazılar Elnarə Dadaşovanın yaradıcı portretini ətraflı əks edir.

Elnarə Dadaşovanın janr etibarilə rəngarəng bəstəkarlıq fəaliyyəti sırasında fortepiano əsərləri xüsusi yer tutur. Bəstəkar bu alətə yaradıcılıq yolunda atdığı ilk addımlardan başlayaraq ömrü boyu müraciət etmişdir. Onun fortepiano yaradıcılığı həm janr, həm də mövzu baxımından müxtəlif əsərləri əhatə edir: fortepiano və orkestr üçün Konsert-simfoniya (1975), fortepiano üçün 24 prelüd (1969-94), variasiyalar (1971, 1986), milli məqam üzərində fuxalar (2 dəftərdən ibarət cəmi 21 fuqa 2010-2012), 2 royal üçün müxtəlif çətinlikdə olan pyeslər (1974-2012), uşaq fortepiano pyesləri (1983-84), eləcə də Konsertino (1974), 2 royal və zərb alətləri üçün “Aşıqsayağı” və iki konsert pyesi (1986-2009) və s. “Onu da qeyd etməliyik ki, E.Dadaşova həm də gözəl pianoçudur, bir sıra əsərlərinin ilk ifaçısı özü olmuşdur. Amerika pianoçusu Con Likti E.Dadaşovanın fortepiano üçün yazılmış əsərlərini Amerikaya apararaq bir neçə ştatda uğurla səsləndirmişdir. E.Dadaşovanın fortepiano yaradıcılığı, obraz rəngarəngliyi, özünəməxsus musiqi dili müasir üslubuna görə fərqlənir. Onun fortepiano üslubu milli koloritin verilməsi baxımından seçilir, milli musiqi təfəkkürü müasir bəstəkarlıq texnikası ilə üzvi surətdə uzlaşır” [7, s.4]. E.Dadaşova alətə münasibətini belə izah edir: “Demək olar bütün orkestr əsərlərimdə də iştirak edən royal mənim üçün orkestrdə, hətta tərkibin ikiləşməsi zamanı belə, tamlıq və kamil səslənmə yaradan bir alətdir” [14]. Forteplano alətinə xüsusi marağını duyan müəllimi

Qara Qarayev buraxılış imtahanı üçün məhz fortepiano konserti yazmağı tövsiyə etmişdi.

Bəstəkarın fortepiano opuslarının rəngarəngliyi sırasında 1985-ci ildə bəstələdiyi “Müəllimin xatirəsinə” məcmuəsi xüsusi yer tutsa da, təhlildən kənarda qalıb. Dahi ustad Qara Qarayevin həyatdan getməsi Azərbaycan xalqı üçün, həmçinin onu şəxsən tanıyan, sevən və yaradıcılığına pərəstiş edənlər üçün əvəz edilməz itki idi. Ustadın xatirəsinə özü qədər möhtəşəm forma və ifaçı tərkibinə müraciət etməklə yad etmək olardı. Amma Elnarə xanım tamam fərqli bir yol seçdi. Bəstəkarın həyata gətirdiyi məcmuə onun şəxsi etirafı, ürəyinə yaxın bildiyi və həyatında çox vacib rol oynamış insanın yoxluğundan doğan nisgili ifadə edən silsilədir. Müəllimini itirmiş E.Dadaşovanın həyatında yaranan boşluq onun daha bir əsəri, məşhur Azərbaycan xalq mahnısı “Sarı gəlin” əsasında yazılmış səs və orqan üçün “Nisgil” əsərində də öz ifadəsini tapmışdır.

Beləliklə, təqdim edilən məqalədə “Müəllimin xatirəsinə” fortepiano məcmuəsinin üslub xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq niyyətindəyik. Qarşıya qoyulmuş məqsədi həyata keçirmək üçün araşdırmanın metodoloji əsası olaraq əsərin forma xüsusiyyətləri, məcmuənin musiqi dilinin müxtəlif özünəməxsus elementlərini aşkar etməklə yanaşı əsərin bədii obrazı, emosional, psixoloji məzmununun musiqi ifadə vasitələri ilə əlaqəsini ortaya çıxaracaq kompleks təhlil üsulu tətbiq edilmişdir. Məqsədimiz müəllifin hansı musiqi ifadə vasitələrinin köməyi ilə əsərin mərkəzi bədii obrazını reallaşdırdığını aydınlaşdırmaq və nümunələrin köməyi ilə əyani şəkildə göstərməkdir.

Seçilmiş bu məcmuədə E.Dadaşova musiqi ifadəliyini mümkün qədər kamera tonlarında, solo alətin tembri ilə 6 pyes çərçivəsində əks etməyə çalışmışdır. Məcmuənin hər pyesi müəyyən emosional durumu lakonik, amma bununla belə ifadəli çalarlarla əks edir. Ümumi başlıqdan əlavə burada hər miniatür proqram adına malikdir. Bəstəkarın silsilədəki pyeslərə verdiyi ad onun keçirdiyi psixoloji durumun müxtəlif mərhələləridir. Məhz bu səbəbdən pyeslərin əksəriyyəti insanın daxili aləmini əks edəcək emosional vəziyyətə uyğun adlandırılıb. Bu silsilə Qarayev sinfində təhsil alan tələbələrin keçirdiyi ruh yüksəkliyi və onun ölümündən aldıqları psixoloji travmanı emosional şəkildə ifadə edir: “Biz necə də xoşbəxt olmuşuq! Həftədə üç dəfə o nəhəng sənətkarla ünsiyyətdə olmaq – Tanrının mənə böyük bəxşişi kimi dəyərləndirirəm. Axı Qara Qarayev dahilik, nur, pozitiv enerji mücəssməsi idi” [4, c.6].

Elnarə Dadaşova öz yaradıcılığını dəqiq istiqamətləndirmiş bəstəkarlardanır: “Axtarışlarımla əsas yönü artıq tələbəlik dövründə bəstələdiyim əsərlərdə müəyyən olmuşdur. Hazırda bütün musiqi ideyalarımı daha aydın və şəffaf dillə ifadə etməyə can atıram, fakturanın təşkilinə, onun ifaçı üçün mümkün qədər rahat olmasına diqqət yetirirəm. Hər bir nota görə özümü cavabdeh hesab edirəm” [4, c.13]. Erkən dövr yaradıcılığına aid olan bu məcmuədə bəstəkarın can

atdığı aydınlıq aşkar duyulur. Məcmuənin ilk pyesini bəstəkar “Zənn” adlandırır. Sonrakı miniatürlərdə olduğu kimi əsərin proqramlığı dinləyicini müəyyən obraz və emosional-psixoloji duruma salmalıdır. Müxtəlif mənbələrdə biz “zənn” anlayışının müxtəlif yozumlarına rast gəlirik.

Elnarə Dadaşova Qara Qarayevin sinfində (1973-cü il)

Zənn, duyma sözünə məişətdəki münasibətdən fərqli olaraq psixologiyada böyük önəm verilir. “Mənfi, yaxud müsbət nəticəli zənn etmə təhtəşüurdan süzülüb gələn elə bir ipucu verə bilər ki, demək olar heç vaxt insanı yanıltmır” [21]. Silsilənin ilk miniatürünün başlığında özünü büruzə verən duyum, ürəyinə yaxın bildiyi insanı tezliklə itirmək qorxusunu ifadə edən zənn etmə, təəssüf ki, tezliklə reallaşan olaya çevrilir. Nəzərə alaq ki, məcmuə Qarayevin ölümündən 3 il sonra yazılmışdır və E.Dadaşova bu duyğuları qəfil yaşamamış, mərhələ-mərhələ nəzərindən keçirərək fortepiano tembrilə ifadə etməyə çalışmışdır. Pyesin dramaturji inkişafı dramatizmin tədricən artması, strukturun dördüncü hissəsində kulminasiyaya yetişməsi və gərginliyin sonuncu parçada qəfil səngiməsi prinsipi üzərində qurulub. Sanki insanı bir-birinin üstünə qalaqlanan neqativ hisslər çıxılmaz duruma salır və acı zənnətmədən, əlacsızlıqdan toparlanan anlaşılmaz, qarşısıalınmaz bir qüvvə ilə baş-başa qoyur. İnsan bu qüvvə qarşısında acizdir və məhz bu duyğular pyesin birinci hissəsində hakimdir. Amma bəstəkar öz duyğularına inanmaq istəmir və miniatürün orta hissəsində sanki onlardan qaçmaq, özünü təcrid etməyə çalışır. Bütün bu sadalanan emosional-psixoloji nüanslar məcmuənin ilk pyesində musiqi dilinin ifadəliyi ilə yanaşı həmçinin onun strukturunda da ifadəsini tapmışdır.

“Zənn” adlanmış pyesində bəstəkarın polifonik təfəkkürünün hakim mövqeyi aydın görünür. Ümumilikdə bütün strukturu iki hissəyə bölmək olar. Pyesin birinci

hissəsi daha zəngin və inkişaflıdır. O, iki mövzunun təqdimatı və eyni zamanda inkişafı üzərində qurulub. İlk mövzu sağ əlin partiyasında təqdim edilir. Bu mövzu özü mahiyyət etibarilə polifonikdir. İki, paralel inkişaf etdirilən melodik xətlərin xüsusiyyəti not çubuqlarının müxtəlif tərəflərə yönəlməsi ilə də aydın görünür.

Nümunə №1

Предчувствие

Con moto

İntonasiya cəhətdən ilk pyes çoxmənalıdır. Melodik xətdə, eləcə də harmonik şaqulda olduğu kimi xalis kvarta və üçtonlu intervalın intonasiyası xüsusi məna kəsb edir. Məlumdur ki, oberton sırasında konsonanslıq və dissonanslıq baxımından bu intervallar tam fərqli, bir-birinə zidd mövqedədir: kamil konsonans (x4) və dissonans (üçtonlu) intervallar melodika və fakturanın zənginləşdirilməsi nöqteyi-nəzərindən psixoloji durumun qarşı tərəflərini təmsil edir. Tam sakitlik və maksimal gərginliyin qarşılıqlı insan intellektində anlaşılmayan duyum yaradır ki, irəlidə narahatlıq gətirəcək olayların baş verməsini müjdələyir. Bundan əlavə A-D səsləri şəklində ifadə edilən kvarta həmçinin musiqi anaqramının bir parçası kimi təqdim edilə bilər. Buradan aydın görünür ki, ikisəsli mövzunun bir əldə çalınması ifaçı qarşısında da müəyyən texniki məsələlər qalır. İki melodik xəttin dinamik təqdimatına çalışmaq lazımdır.

İkinci mövzunun təqdimatı isə sol ələ həvalə edilib. İlk mövzu ilə o, yaxın olduğu qədər də təzadlıdır. Mövzunun başlanğıc intonasiyaları I mövzunun dönməsi kimi səslənir, amma burada kvarta əvəzinə tersiya çıxış edir. Eyni uzunluqlarda cərəyan etməsi bu mövzuları bir qədər yaxınlaşdırır. I mövzu kimi II də çoxlaylıdır və əvvəl 2, sonra isə daha artıq melodik səslərin toxumasından ibarətdir. Əvvəlki mövzuda olduğu kimi bəstəkar çoxtərkibli mövzunun ifasını bir ələ verir. Bu isə öz növbəsində ifa zamanı bir sıra texniki məsələlərin həllini tələb edir. Amma bu mövzuları ayıran əsas cəhət registr fərqidir. I mövzunun yüksək

registrinə II mövzuda aşağı registr cavab verir. İkinci mövzunun yekununda I mövzudan intonasiya qoşularaq tamliq yaradır.

Mövzuların intonasiya inkişafı və məqam tərkibində qonşu konsonans melodik xətlərlə təmas yaradan kiçik sekundalı aparıcı tonların rolunu, eləcə də əskildilmiş septakkord, əskildilmiş oktava intervallarının tədricən kristallaşan konturlarını xüsusi qeyd etməliyik. Musiqi tarixinin bütün mərhələlərində əskildilmiş septakkord gərginlik və dramatizm yaradan harmoniya hesab edilib. Təhlil etdiyimiz pyesdə də bu akkord həmin semantik mənasında çıxış edir. Başqa bir səs ahəngi – əskildilmiş oktava (onun başqa variantı olan artırılmış oktava da) nəinki bu pyesin, hətta bütün silsilənin leyintonasiyasına çevrilir. Həm I, həm də II mövzuda melodik xətlərin konsonans və dissonans ahənglərin ardıcılığına əsaslandığını nəzərə alsaq qeyd etməliyik ki, müəllif hər iki mövzunu parlaq dissonansla bitirir və bu havadan asılı qalmış, hələ ki, cavabı olmayan sual effekti yaradır. İnsanın ürəyinə neqativ çalarlı duyma, zənn etmə gəldikdə məhz bu cür duyğularla baş-baş qalır.

Inkişafın üçüncü mərhələsində hər iki mövzu eyni zamanda təzadlı polifonik qarşıdurmada səslənir. Sanki sahibinin bütün varlığını əlindən almış iki fikir onun bütün durumuna hakim kəsilərək ağırlaşır. Artan emosional gərginlik genişlənən diapazon, get-gedə böyüyən dinamika sayəsində dissonans polifonik səslərin bütün kütləsini kulminasiyaya çatdırmaqla yekunlaşır. Kulminasiyanın harmonik ifadəsi olan I mövzunun dissonans üçton intonasiyası əlavə səslərlə daha da gücləndirilir.

Ümumilikdə pyesin ikinci yarısı dinamik cəhətdən nisbətən sakit və təmkinlidir. Olacaqları gözləmək kimi şərh edə biləcəyimiz sakitlik durumu əsasən konsonans səslərin saxlanması və inkişafı tematizmdən imtina sayəsində başa gəlir. Pyesin bu hissəsində eyni zamanda həm minor, həm də major tersiyasına malik tonika üçsəsliyinə peyda olması cəlb edir. Burada daha əvvəl səslənmiş əskildilmiş oktava leyintonasiyasının dəyişdirilmiş ahəngini duya da bilərik. Üçsəslik iki dəfə, həmçinin yekunda da səslənir və zənnin aldadıb aldatmayacağı barədə sual yaradır. Major və minor tersiyasının eyni zamanda səslənməsini Azərbaycan musiqisində şifahi ənənələrlə, daha dəqiq desək, Azərbaycan milli musiqi alətlərində ifa təfsirləri ilə əlaqələndirə bilərik. Ola bilər, Qərb alətini tətbiq edərkən bəstəkar milli alətlərin səslənməsini məhz bu üsulla almağa çalışmış.

Məcmuənin II pyesi “Saat” adlanır. Bu, tamamlayıcı pyes istisna olmaq şərtlə silsilədə yeganə pyesdir ki, başlığı insanın daxili duyğuları ilə əlaqədar deyil. Pyes silsilədə qaçan zamanın simvoluna çevrilərək bizim həyatımızda olacaq faciəvi hadisələrə durmadan yaxınlaşdırır. Beləliklə silsilədə əmələ gələn saat simvolu bizim təsir dairəmizdən kənarda olan, insanın qüdrətindən yüksəkdə duran həyat hadisələrinin simvoluna çevrilir.

Bu pyesin də dramaturgiyası birinci pyesdə olduğu kimidir. Ümumi inkişaf kulminasiyaya çatanacan durmadan inkişaf olunur və sonra sakit, hətta monoton

mərhələ ilə əvəz edilir. Pyesin ümumi strukturu daha xırda parçaların arasıkəsilməz bağlılığı ilə seçilir. “Saat” pyesində mövzu materialının paylaşdırılması prinsipi “Zənn” pyesi ilə oxşardır. Birinci mərhələdə ilkin mövzu, daha sonra növbəti mövzu təqdim edilir və kulminasiya mərhələsinin mövzu əsası olacaq qədər dəyişdirilmiş əsas intonasiya pyesi yekunlaşdıracaq emosional səngimə mərhələsinin də intonasiyasını müəyyənləşdirir.

İlkin mövzu başlanğıcda 3 xanə həcmində təqdim edilir. Mövzu mahiyyət-cə bir, amma parlaq motivin təkrarından ibarətdir. Onun polifonik xüsusiyyətli olması, 3 layın eyni zamanda səslənməsindən toxunması özünəməxsus xüsusiyyətidir. Burada sol əlin partiyasında ayrı-ayrı səslərin pərakəndə sıçrayışları sağ əlin sekunda diapazonunda onaltılıqların “tıqqıldaması” və hər çərəkə *sf* zərbəsi ilə çoxlaylı faktura yaradır. İntonasiya-ritmik fərqdən savayı ilk fraqmentdə tematizm politonal uyğunlaşdırılma ilə xarakterizə edilə bilər. Tematizmin çoxlaylı xüsusiyyətini bəstəkar hər səs üçün ayırdığı dinamik göstəricilərlə fərqləndirir. Qeyd edək ki, ümumilikdə təhlil etdiyimiz pyesdə dinamik inkişaf təkcə çoxlaylı olması ilə deyil, həmçinin elastikliyi və dəyişkənliyi ilə seçilir. Tematik materialın növbəti şəkildəyişməsi yeni çaların, klaster səslənməsinin əmələ gəlməsinə səbəb olur. Nəticədə müəllif qarşısına qoyduğu mürəkkəb məsələnin, yəni, tematik materialın çoxtərkibli olmasını daim dəyişən dinamika ilə qarşılaşdırmaq problemini həll etməli olur.

Xüsusi qeyd etməliyik ki, tematik materialın inkişafında səs-vizual üsulların rolu böyükdür. Bu da təbiidir, axı “Saat” ətraf dünyanın cansız, yalnız mexaniki xüsusiyyəti olan bir simvolu kimi olmalıdır. Əvvəl I, daha sonra II mövzunun əsasını təşkil edən qısa təkrarlanan motiv, səs-vizual effekt qismində tıqqıldayan saat əqrəbinə bənzərlik yaradır.

Nümunə №2

Часы

Moderato con moto

“Müəllimin xatirəsinə” məcmuəsində I pyesdə olduğu kimi “Saat” pyesində də həm ortaq, həm də fərqli cəhətləri özündə birləşdirən mövzulara fərqli zaman ayrılır və ayrı-ayrı təqdim edilir. II mövzunun tematik cəhətdən çoxlaylı olmasına baxmayaraq bütün səsləri birləşdirən ritmik təşkilat dəqiq harmonik şaqul yaratdığından bu mövzunu birincidən fərqləndirir. Hər iki mövzunu birləşdirən müştərək cəhət Gis səsinin ostinatosudur ki, II mövzuda As kimi qeyd edilir. Zildə təkrarlanan akkordların kəskinliyi As səsi ilə sanki yoğurularaq təcavüzkar xüsusiyyətli böyük gərginlik yaradır. Burada hər akkord, inkişafda iştirak edən hər bir ahəng öz ştrixinə və dinamikasına malikdir.

Üçüncü inkişaf mərhələsində II mövzunun bütün qüvvəsi və amansızlığını özündə toplamış I mövzu yenidən qaydır. Kulminasiyaya çataraq bu mövzu ayrı-ayrı intonasiya qırıqlarına qədər parçalanıb səpələnir. Belə təəssürat yaranır ki, sanki irəlilədikcə yolunda əzizlərimizi, sevdiklərimizi məhv edən zamanın qəddar gedişi bir faciə yaşayıb donub yerində qalır. Bütün pyesin inkişafı ostinat xüsusiyyətlidir və fakturaya dissonans səslənmələr daxil edilməklə, tematik xətlərin təzadlı polifonik uyğunlaşdırılması ilə inkişaf etdirilir.

“Sənsiz” adlandırılmış üçüncü pyes bütün silsilənin lirik mərkəzidir. “Zənn” aldatmamış, Zaman ən əzizi insanı özüylə aparmışdı, indi isə “Onsuz” yaşamağı öyrənmək lazımdır. “Sənsiz” miniatürünün ümumi inkişafı əvvəlkilərdən fərqlənir. Quruluş reprizsiz iki hissəli forma yaradan, bir-birinə təzadlı olan iki parçadan ibarətdir. Birinci hissə bir mövzunun inkişafına əsaslanır. Bu mövzu mahiyyət etibarilə polifonikdir və bir-birinə təzadlı olmayan, biri o birini tamamlayan səslərdən, səsalıtı polifonik xətlərdən “toxunaraq” işıqlı və qayğısız obraz yaradır. Diatonik səslənmələrin hakim olduğu harmonik şaqul, kəskin səslənmələrin olmamasına əsaslanan melodik inkişaf bu obrazın yaranmasına səbəb olur. Bu mənada sözügedən mövzu silsilənin əvvəlki mövzularından kəskin fərqlənir. Mövzu variant dəyişikliklərə məruz qalaraq əsasən faktura dəyişiklikləri ilə fərqləndirilməklə iki dəfə keçirilir. Bu miniatürdə birinci hissənin bütün musiqi ifadə vasitələrinin tam məcmusu müəllifin ürəyində qorunub yaşayan Ustadın işıqlı obrazının yaranmasına xidmət edir.

Nümunə №3

Miniatürün II hissəsindəki musiqi çalarları bir qədər fərqlidir. Faktura yeni səslər və yeni intonasiyalarla zənginləşir. İnkişaf diatonika zonasından çıxır, əmələ gələn mürəkkəb harmonik ahəng dissonans səslənmələrə səbəb olur. Ümumilikdə bütün bu sadalananlar fakturanın yoğunlaşmasına və səslənmənin zənginləşməsinə gətirərək daha böyük gərginlik yaratmaqla müəllifin yaşadığı itkini miqyasını təsvir edir. Amma pyes işıqlı əhvalda, əsas E dur tonallığına qayıtmaqla, təmiz tonika kvartsektakkordu ilə bitməklə ümidləri bərpa edir.

Silsilənin ümumi məzmununu şərh edən E.Dadaşovanın fikrinə görə sevdiyin adamı, Ustadı, əziz Dostu, Müəllimi itirdikdən sonra insana nə qalır?! Yalnız xatirələrlə yaşamaq... Məcmuənin IV pyesi elə də adlandırılıb – “Xatirələr”. Bu kiçik pyesin bədii dünyası xüsusi dəyərə malik duyğuların çatdırılmasında cəmlənib. İnsanın reallıqdan çıxıb xatirə və xəyallar dünyasına üz tutmasıdır. Bütün bu fikirlər müvafiq olaraq pyesin xüsusi musiqi çalarlarını həyata gətirərək ölçüsüzlük, şəffaflıq və yüngüllük təəssüratı yaradır. Yüksək registrin tətbiqi, son dərəcə zərif dinamika, inkişafli tematizmdən imtina və inkişafın qısa motivlərə əsaslanması bu məqsədə xidmət edir. Bu cür az qala “hərəkətsiz” tematizm sərhədləri görünməyən forma yaradır ki, daxilində real hadisələrin mövcud olmadığı xülyalar dünyasının yaradılmasında simvolik üsul sayıla bilər.

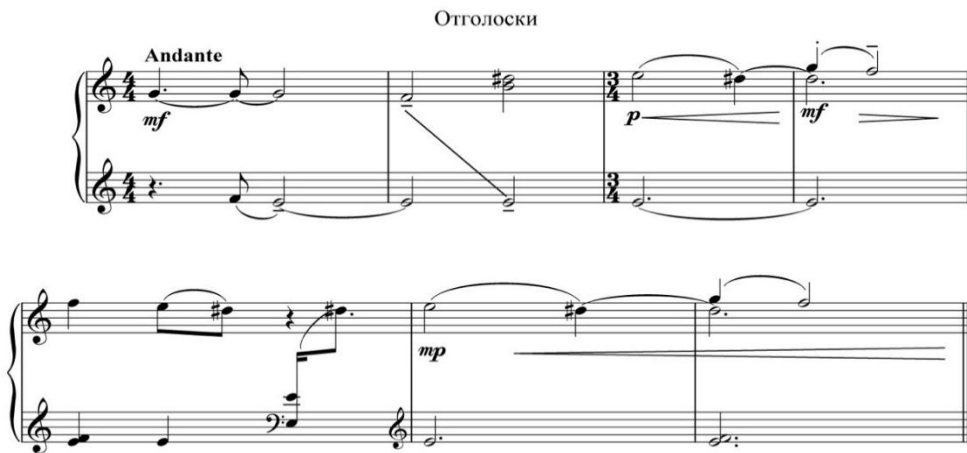
Nümunə №4

Silsilənin əvvəlki miniatürlərindən fərqli olaraq bu pyes monotematikdir və əvvəldən axıra kimi vahid emosional ruhunu saxlayır. Qeyd etməliyik ki, bu pyesdə əvvəlki nömrələrdə rastlaşdığımız major-minor tersiyalı üçsəslilik eyni zamanda həm şirin, həm də acı xatirələri əks edən səs simvolu olaraq daha böyük əhəmiyyət daşıyır.

“Səda” adlı V pyes məcmuənin ən inkişaflı miniatürüdür. Bununla belə pyes vahid obraz məzmunu ilə seçilir. Onun inkişafında iki mərhələ aydın sezilir: giriş hissəsi və əsas tematik material. Giriş bir oktava çərçivəsindən çıxmayan, uzadılmış səs və ahənglərin polifonik ifadə xüsusiyyəti ilə seçilən, maksimal dərəcədə şəffaf faktura ilə xarakterizə edilə bilər.

Nümunə №5

Növbəti bölmənin mövzusu isə intonasiya cəhətdən girişə yaxın olsa da xaraktercə daha aktiv və enerjilidir. Polifonik inkişafı saxlamaq şərti ilə harmonik şaqulun saxlanması şəraitində diapazonun genişlənməsi, fakturanın tədrici qatılaşdırılması baş verir. Bütün pyesin inkişafı kifayət qədər qısa, intonasiya cəhətdən yaxın tematik qurumların təkrarına əsaslanaraq tədricən artan gərginlik, növbə ilə bir-birini əvəzləyən dalğaların yekunda böyüyüb parlaq tonika ahənginin səs partlayışı ilə nəticələnməsinə əsaslanır.

Məcmuənin “Müəllimin xatirəsinə” adlandırılmış sonuncu pyesi qismində E.Dadaşovanın “Sarı gəlin” xalq havasını xoralın musiqi materialı kimi seçməsi də əlamətdar hadisədir. Silsilənin finalı üçün belə seçim əlbəttə, təsadüf deyildi və müəllifin dahi bəstəkarın simasının bütün milli mədəniyyət miqyasında əhəmiyyətli rolunu xüsusi qeyd etmək istəyi ilə əlaqədardır. Bu mənada “Sarı gəlin” xalq mahnısı Q.Qarayev yaradıcılığı ilə milli musiqi ənənələrinin bağlılığı və dahi bəstəkarın həmişə xalqın ürəyində sevilərək yaşaması ideyasının simvoluna çevrilir. Bundan əlavə, bu gözəllikdə olan xalq mahnısı dahi Sənətkarını itirmiş

Vətənin ümumxalq kədəri və qüssəsinin ifadəsinə çevrilir. Professor T.Seyidov Azərbaycan bəstəkarlarının fortepiano musiqisinin özəl üslub xüsusiyyətlərini tədqiq edərək bu aspekti vurğulamağa çalışır: “Elnarə Dadaşovanın Variasiyalarda (1971) müasir ifadə vasitələrinin xalq mahnı intonasionaları ilə sintezi təqdim edilir” [17]. Məhz bu cür sintezi biz pyesin nümunəsində müşahidə edirik.

E.Dadaşova sonuncu pyesin inkişafını xalq mahnısının dəfələrlə faktura və harmonik cəhətdən yenilənən təkrarı üzərində qurur. Hər yeni səslənmədə bəstəkar xalq musiqi incisinin emosional dərinliyini tədricən açmağa çalışır. Biz yenə də fakturada tematizmin çoxlaylı xüsusiyyətindən, səsaltı polifoniyanın çoxluğu və tematik materialın xətti inkişaf üsullarından danışa bilərik.

Nümunə № 6

Qeyd edək ki, Elnarə Dadaşovanın yaradıcılığını tədqiq edən Z.Dadaşzadə öz araşdırmasında bəstəkarın bir sıra əsərlərində neoklassik təmayüllərin müşahidə edildiyini qeyd edir [4, s.9]. Bu mənada, yəni polifonik başlanğıcın aparıcı xüsusiyyətinə görə “Müəllimin xatirəsinə” fortepiano pyesləri məcmuəsi bəstəkarın yaradıcılığında neoklassik tendensiya qismində dəyərləndirilə bilər. “Bu prelüdlərin ifası gənc ifaçıların bir sıra mühüm keyfiyyətlərini inkişaf etdirməyə qadirdir. Səsin keyfiyyəti, nüanslar, ştrixlər üzərində iş, artikulyasiya və applikaturanın özünəməxsusluğu, alətin tembr palitrasının rəngarəng açılışı – bütün bu xüsusiyyətlər E.Dadaşovanın fortepiano prelüdlərinin özünəməxsusluğunu müəyyən edən cəhətlərdir. Bu xüsusiyyətlərlə təmas gənc ifaçının yaradıcılıq təxəyyülünü genişləndirir” [7, s.20].

Beləliklə, Elnarə Dadaşovanın “Müəllimin xatirəsinə” fortepiano silsiləsinin təhlili bizə bəzi xüsusiyyətlərin aşkar edilməsinə əsas verir. Bütün pyeslərin inkişaf üsullarında polifonik başlanğıcın aparıcı mövqedə olması, tematizmin xü-

susiyyətindən və hər konkret pyesin bədii obrazından asılı olmayaraq polifonizmdə həm imitasiya başlanğıcının, həm də daha artıq müxtəlif tematik layların təzadlı vəhdətinə əsaslanan şəkildə təzahür etməsi diqqəti cəlb edir. Polifonik başlanğıc əzəmindən bir neçə melodik xətdən ibarət mövzuların təqdimatı şəklində müşahidə edilir. Bəzi epizodların təzadlı polifonik kombinasiyalarında tematizm daxili politonal qarşılaşdırmaları ortaya çıxarır. Pyeslərin harmonik əsasına diqqət ayırısaq burada dissonans səslənmələrin konsonanslar üzərində hakim olması qənaətinə gələ bilərik. Bu dissonans ahənglərin bəziləri əzəmindən, digərləri isə polifonik inkişaf nəticəsində təzadlı səslənmələrə çevrilməsi məcmuənin bədii obraz aləmi ilə əlaqədardır. Silsilənin dinamik xüsusiyyətləri də xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Ümumilikdə hər pyes nəfis şəkildə fərqləndirilmiş, dəyişkən və bədii obraz inkişafına çevik reaksiya verən dinamikaya malikdir. Bəstəkarın təfəkkürünün polifonikliyi musiqi dilinin məhz bu elementinə bilavasitə təsir edib. Bir çox hallarda müəllif eyni zamanda səslənən melodik xətləri fakturada fərqli dinamika ilə işarələyir. Onu da vurğulamalıyıq ki, hər pyesin bəzi ahəng və intonasiyaları vacib dramaturji düyün nöqtələrində peyda olaraq leyintonasiya və leytaəng xüsusiyyəti daşımağa başlayır.

Ümumilikdə E.Dadaşovanın “Müəllimin xatirəsinə” məcmuəsi bəstəkarın yaradıcılığında əlamətdar əsərlərdən biridir. Burada ifadə vasitələri potensialının dəqiq istifadəsi müəllifin yaşadığı duyğu və həyəcanın mənzərəsini yarada bilmişdir. Müxtəlif pyeslərdə, fərqli inkişaf mərhələlərində biz hekayəti nəql edən keçirdiyi psixoloji durum mərhələləri ilə bərabər ətraf dünya obrazlarını, ümum-xalq istək və duyğularını da müşahidə edirik. Bu mənada silsilənin əsas tendensiyası kimi müəllifin şəxsi həyəcanının dahi Ustadın xatirəsinə yönəldilmiş ümum-xalq ehtirama qədər inkişaf etdirə bilməsi xüsusi qeyd edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan xalq mahnıları. 2 cildə, I c., Tərtib edən S.Kərimi; red.: E.Dadaşova. B.: Öndər, 2005, 168 s.
2. Azərbaycan xalq mahnıları. 2 cildə, II c., Tərtib edən S.Kərimi; red.: E.Dadaşova. B.: Öndər, 2005, 128 s.
3. Dadaşova E.R. Polifoniya üzrə qısa mühazirələr kursu. B.: APU, 1991, 112 s.
4. Dadaşzadə Z. Elnarə Dadaşova B.: Şərq-Qərb, 2015, 32 s. URL:<http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=vtls000476899>
5. Dadaşzadə. Z.A. Elnarə Dadaşova. / Azərbaycan musiqi tarixi. V cild. XX fəsil. Bakı: Elm, 2020, s.541-571.
6. Dadaşzadə Z.A. Nikbin dünyaduyumlu bəstəkar. / Dadaşzadə Z.A. Biz də bu dünyanın bir hissəsiyik... Bakı: Nurlan, 2004, s.141-150
7. Əliyeva, D. H. Elnarə Dadaşovanın “6 prelüd” silsiləsinə ifaçılıq təhlili. Metodik göstərişlər: “Ümumi fortepiano” fənni üzrə bakalavr və magistr pilləsində təhsil alan tələbələr üçün / Azərb. Resp. Təhsil Nazirliyi, Azərb. Resp. Təhsil

- Problemləri İn-tu, Ü.Hacibəyli ad. Baki Musiqi Akad. Bakı, 2009, 22 s. URL:<http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=87632&pno=4>
8. Əliyeva F. Musiqi ilə çağlayan ürək. // “Azərbaycan qadını” jurnalı, No 11-12, 1992, s.1.
 9. Əliyeva N. Elnarə Dadaşovanın “Səda” əsərində milli üslubun təzahür prinsipləri. // “Konservatoriya” jurnalı 2018 No1(39) s.35-39 URL: <http://konservatoriya.az/wp-content/uploads/2018/03/Konservatoriya-2018-1-35-39.pdf>
 10. Əlizadə F., Axundova N. Qadınlar musiqidə. // “Musiqi dünyası” jurnalı, No 1, 1999, s.154-155.
 11. Hacımusalı O. Musiqi dünyasında iz qoyan sənətkar. // “Xalq Cəbhəsi” 2012. 27 yanvar. s.13. URL:<http://anl.az/down/meqale/xalqcebhəsi/2012/yanvar/228460.htm>
 12. Məmmədova S. Elnarə Dadaşovanın “Sayalı” baletinin müxtəlif redaksiyalarının müqayisəli təhlili. // “Konservatoriya” jurnalı 2018 No 4 (42) s.60-65 URL:<http://konservatoriya.az/wp-content/uploads/2018/12/Konservatoriya-2018-4-60-65.pdf>
 13. Xəyalə Günəş. Bəstəkar zamanın nəbzini tutur. (Elnarə Dadaşova ilə müsahibə). Palitra. 2014. 13 mart. s.12. URL: <http://anl.az/down/meqale/palitra/2014/mart/357913.htm>
- Rus dilində**
14. Ахмедова С. Конвергентность «концерта-симфонии» Эльнары Дадашевой. // Электронный журнал “Harmoniya” URL:<http://harmony.musigi-dunya.az/rus/archivereader.asp?s=1&txtid=587>
 15. Дадашева Э. Некоторые особенности мелодических отклонений в азербайджанских народных танцах. Электронный журнал “Harmoniya” URL:<http://harmony.musigi-dunya.az/rus/archivereader.asp?s=1&txtid=233>
 16. Мазель Л., Цуккерман В. Анализ музыкальных произведений М.: Музыка, 1967, 750 с.
 17. Сеидов Т. Фортепианные пьесы азербайджанских композиторов 70 – 80-х годов XX века. Электронный журнал “Harmoniya” URL:<http://harmony.musigi-dunya.az/rus/archivereader.asp?s=1&txtid=200>
 18. Способин И. Музыкальная форма М.: Музыка, 1984, 401с.
- Saytoqrafiya:**
19. Bəstəkar Elnarə Dadaşova haqqında veriliş - Mədəniyyət kanalı. (16.08.2018) URL:<https://www.youtube.com/watch?v=4dEAu6ndV8c>
 20. Bəstəkarlar İttifaqı. Dadaşova Elnarə Rəhimağa qızı. URL:http://composers.musigi-dunya.az/az/composers_d.html
 21. Гарифуллин Р. <https://psyfactor.org/lib/garifullin49.htm>
 22. Elnarə Dadaşova. URL: <https://sozmusiqi.wordpress.com/az/composer/elnares-dadashova/>
 23. Список произведений Эльнары Дадашевой. URL: http://e-library.musigi-dunya.az/gn_katalog/author_ct_d.html

24. Vikipediya, azad ensiklopediya. Elnarə Dadaşova.
URL:https://az.wikipedia.org/wiki/Elnar%C9%99_Dada%C5%9Fova
25. Uşaq musiqi və incəsənət məktəblərinin tədris portalı. Elnarə Dadaşova.
URL:http://music.mctgov.az/az/view/357/24/Dadasova_Elnare

Лейла АСЛАНОВА

Докторант БМА им. У.Гаджибейли

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ЧЕРТЫ ФОРТЕПИАННОГО ЦИКЛА «ПАМЯТИ УЧИТЕЛЯ» ЭЛНАРА ДАДАШЕВОЙ

Резюме: Представленное исследование посвящено изучению стилистических черт фортепианного цикла «Памяти учителя» Э.Дадашевой. Этот цикл занимает особое место среди фортепианных произведений композитора. Данное произведение – личная исповедь автора, поэтому в содержании исследования важное место занимает раскрытие образного содержания каждой миниатюры цикла. Одновременно автор изучает особенности музыкального языка произведения, его структурной организации. В статье уделяется внимание взаимосвязи музыкального развития каждой миниатюры с его образным содержанием.

Ключевые слова: Эльнара Дадашева, фортепиано, цикл, образное содержание, форма, музыкальный язык, лейтинтонация

Leila ASLANOVA

BMA named after U. Hajibeyli, doctoral student

STYLISTIC FEATURES OF THE PIANO CYCLE "TO THE MEMORY OF THE TEACHER" E. DADASHEVA

Summary: The presented research is devoted to the study of stylistic features of the piano cycle "In Memory of the Teacher" by E.Dadasheva. This cycle holds a special place among the composer's piano works. This cycle is the personal confession of its author. Therefore, in the content of the study, an important place is occupied by the disclosure of the figurative content of each miniature of the cycle. At the same time, the author studies all the features of the musical language of the work, its structural organization. The article pays close attention to the relationship between the musical development of each miniature and its figurative content.

Keywords: Elnara Dadasheva, piano, cycle, figurative content, form, musical language, leyintonation

Rəyçilər: sənətsünaslıq doktoru, professor Gülzar Mahmudova
sənətsünaslıq doktoru, professor Könül Nəsirova